

מטלת סיום. יסודות השירה

נתן אלתרמן, "ירח" ו"שדרות בגשם"

א. הדובר ב"ירח" הוא דובר חיזוני. בשני הבתים הראשונים הוא מתאר את הנמען הפנימי (שאוילי זהה לדובר או לתודעתו), בתור אדם שמסתכל מחלונו בלילה סהור. הדובר מתאר מה הנמען רואה בדרך לא שגרתית, "בעיניים חדשות". באור הירח הכל נראה לו מוזר, השמיים נראים חסרי חיות, זרים וחסומים. המבט יורד מן השמיים אל העיר ונוצרת הקבלה. באור הירח גם העיר נראית מוזרה ונטולת חיות. הקול היחיד שנשמע מהחלון הוא בכי הצרצרים, כלומר קול מונוטוני וצורם. המילה "בכיי" גם מעוררת אסוציאציה עם הסבל והמצב הקיומי של בני אדם בעיר מנוכרת זו. ציור לשוני זה יוצר אווירה קודרת וחסרת מוצא, שהיא מסמלת את הלך הרוח הירוד של הדובר.

אבל אחר כך חל שינוי בתפיסת הדובר. הדרך ש"צופה אל הלך" מזמינה את הדובר להשתחרר מהניכור והסגירות של החיים האורבניים. הדרך, שהיא סמל החיים, מכילה בתוכה את השמיים והארץ ואולי היא יכולה לקבל אליה גם את האדם. הדובר מתבונן במראה, שהוא לכאורה "נושן", שגרתו ובנאלי, ומתחיל להבין, כי בשעת חסד ניתן לראות אחרת את מה שקיים. המוכר הופך לזר ולמפתיע. וראיה זו מעוררת בדובר התפעמות נרגשת של מי שזוכה להתבונן בפלאי הבריאה, ב"צעצעי האל". באמצע השיר הדובר מתחיל לפנות מהדיבור עם עצמו החוצה, אל האלוהים. הוא מנסה להבין ולקבל את מצבו האמיתי של העולם ואת מקומו שלו בעולם.

בהתאם לשינוי התפיסה, בבית השלישי הפניה משתנה. הדובר כבר לא מדבר בלשון יחיד, אלא בגוף ראשון רבים, כי הרי מדובר כבר בחוויה אוניברסלית. למעשה אפשר להגיד שבבית האחרון הדובר מפסיק להיות דובר חיזוני.

השיר "ירח" בנוי משלושה בתים, בני חמישה טורים בכל אחד. חיתוך קבוע של הטור השירי השני בכל בית לשניים, היוצרים פסיחה וקטיעה של החריזה המסורגת, ומדגישים את הציפור (בית א'), את הירח (בית ב') ואת העץ (בית ג') – המייצגים שלוש תופעות המתפרשות כצעצועי האל. עיקרון מבני זה תומך בתיאור ההתבוננות הנפעמת של האדם בפלאי הבריאה.

השורה השנייה בכל בית לא נחרזת. היא בולטת ומדגישה את הרגע האחד והמייוחד הזה, כאילו "מצולם" בעיניו ובליבו של הדובר.

השאלות נמצאות במרכז השיר ומביעות את שיא ההתפעלות.

כפי שאנו לומדים משורות 3-4 ב"שדרות בגשם", הדובר יוצא, בדמיונו, לטייל בשדרות תל אביב באור השמש ובגשם, או מייד אחרי גשם (ארליך, 2019), עם בתו, כדי לראות את "כל הדברים שנולדו שנית". הדובר, אפוא, הוא דובר פנימי כאן.

בביטוי "הדברים שנולדו שנית" יש הד מפורש ל"ירח", שמודפס באותו ספר רק לפני כמה עמודים. שם, ב"ירח", הדובר חווה "רגע של הולדת" של "מראה נושן" הודות לאור מוזר של לילה סהור. לעומת זאת, ב"שדרות בגשם", "רגע ההולדת המחודשת של המראות מורגש עתה ביתר שאת, בזכות הגשם והאור, וגם מפני שהוא נחוה עם ילדה שרואה את העולם בעין רעננה, הנתקלת לראשונה בדברים שהמבוגר כבר דש בהם בעקביו. הבת עצמה הרי נולדה לא כל כך מזמן. נקודת המוצא של הטיול הפעם היא שמחה, צחוק, בניגוד לתוגה ולזרות המבוצרת שהן הרקע בחוויה ב"ירח" (ארליך, 2019). ברם, גם כאן יש מקום לספקות,

אירוניה, פירושים מנוגדים ולהתייחסות לצדדים אפלים יותר של החיים (ארליך, 2019), למשל על שורה "גבהו בימינו האש והמיים".

כפי שמציין צור ארליך בפירוש שלו לשורות 3 ו-4, "כוכבים בחוץ" יצא לאור בשנת 1938, שלוש שנים לפני שנולדה בתו של אלתרמן, כך שהבת בשיר זה היא לא תרצה והחוויה כאן היא לא אוטוביוגרפית. לדעת ארליך, "הבת היא כאן, בפשטות, דמות המאפשרת למשורר להציג את העולם בפני מישהו שבאמת חדש בו, ואף, על דרך האמפתיה, לחוות איתו את החידוש" (שם). אפשר לפרש את הבת כבתו הרוחנית של המשורר, כלומר, שירתו, ולראות את השיר כשיר ארספואטי (ארליך, 2019, נספח).

בתוך הסיור מראות העיר מקבלות משמעויות בלתי שגרתיות ועמוקות. "אחרי הבית האחרון בנתיב הרחב נגמרת העיר וכביכול, בדמיונו של המשורר, נותר רק האופק" (ארליך על בית ה'). ועדיין יש שם מישהו – ילד קטן שמשחק בכדור. הכדור מסמל את כדור הארץ (ארליך, שם). תוך הסיור אנחנו עברנו מתיאור "הדברים" השונים שיש בעולם אל המכלול, אל "הרחוב הראשי. ופתאום אנו מגלים שזה הרחוב של אלוהים! (ארליך על בית ו').

"שדרות בגשם" בנוי משבעה בתים בני ארבע שורות כל אחד, עם חריזה מסורגת. בתים ו' וז' מהדהדים עם הבית הראשון וסוגרים את המעגל, כל אחד בצורה שלו. אחרי הבית השישי אנחנו עשויים לחשוב שהמעגל כבר סגור, ברוח תמימה ופילוסופית, ופתאום יש סגירת המעגל הנוספת, ארוטית ופילוסופית גם יחד (ארליך, על בית ז'). ברם, שני הבתים האלו מסתיימים בנימת התפעלות מחסד ואהבה, גם אם זאת לא בהכרח אותה אהבה (ארליך, שם).

ב. הלשון הפיגורטיבית של שני השירים מתאפיינת קודם כל בהאנשה וכמובן במטפורות. ישנן גם דוגמאות של סינסתזיה.

אביא מספר דוגמאות של האנשה:

"גם למראה נושן יש רגע של הולדת" – המשורר מעניק למראה משמעות אנושית, כאילו מדובר ביצור חי שאפשר להבחין ברגע לידתו.

"שמיים בלי ציפור זרים ומבוצרים" – השמיים כאילו עוינים כלפינו.

"ומי בקפאון הרהורה יעבור?" – מייחסים לזוגית את היכולת האנושית של ההרהור. למעשה, אפשר לראות כאן גם מטפורה, "כי הזוגית היא הרהורה-הקפוא של עצמה. היא מתהררת. היא ההרהור בהתגלמותו, ההרהור שאין לו מהרהר" (ארליך, על שורה זו). בכל בית שני של "שדרות בגשם" מושלכות מהאדם על הזוגית תכונות אנושיות נפשיות, ועל בני האדם מושלכות מן הזכוכית תכונות פיזיקליות" (ארליך, שם). ממש מפגש גומלין בין שני התחומים, כמו שמתאר אותו זנדבנק (2002, ע' 45-40).

כמה דוגמאות נוספות של שילוב האנשה ומטפורה: "עומדת עיר", "בכי הצרצרים", "שוקט העץ באודם עגילים", "הינה הברזל, האליל והעבד", "אחותנו האבן".